

⁸⁵ Кадеєв В. И. Отчет об археологических исследованиях Херсонесской экспедиции ХГУ в 1963 г. — ААМ ХГУ, л. 14, рис. 24; Цветаева Г. А. Боспор и Рим. — М., 1979, рис. 37.

⁸⁶ SNA, Claud., 8—12; Avg., 6—41; Tac., 13; Prob., 12, 16, 18; Car. 8—9; Eutrop., Brev., IX, 18, 25.

⁸⁷ Гилевич А. М. Античные иногородные монеты..., с. 26.

⁸⁸ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., т. 19, с. 476.

⁸⁹ Кадеєв В. И. Очерки истории..., с. 148.

⁹⁰ ОАК за 1897 г. Спб., 1900, с. 128, рис. 247, мон. № 987.

⁹¹ ДХМ, инв. № 8644 (визначення Т. І. Костромичової).

⁹² Кадеєв В. И. Херсонес Таврический..., с. 36.

⁹³ Велков В. Тракия и Долна Мизия..., с. 154.

⁹⁴ Велков В. И. Градът в Тракия и Дакия..., с. 112—172; Histria. — Visceresti, 1954, vol. 1, p. 60—61, 571—572, 574—575, 582—583.

⁹⁵ Anon. Peripl., 80(54) — 83(57), 89(63), 117(91).

⁹⁶ Сиротенко В. Т. Письменные источники по истории Херсонеса IV—VI вв. — УЗ Перм. ГУ, № 117, 1964, с. 101—102.

⁹⁷ ДХМ, № 1988. 1205, 5/36771; Ермітаж, № X, 1959, 121, № X; 1965, 105 та ін.; В фондах Херсонесского музея і Ермітажу нами обліковано приблизно 50 таких світильників.

⁹⁸ Дремсизова Цв. Неопубликовани матеріали от големата пещера край с. Мадара. — ИИМК, Варна, 1960, кн. 1, с. 67—82, обр. 9, 4; 16, 1—3; Majewski K. Kultura rzymska w Bułgarii. — Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969, s. 126, rys. 217.

⁹⁹ Гончева Г. Керамична работилница край с. Кранево. — ИАДС, 1953, кн. 9, с. 81—88, обр. I—X.

¹⁰⁰ Кадеєв В. И. Очерки истории..., с. 150; Кадеєв В. И. Отчет о раскопках на участке «центр квартала» в портовом районе Херсонеса в 1975 г. — ААМ ХГУ, 1976, л. 15.

¹⁰¹ ДХМ, № 4120/10, 20773; Ермітаж, инв. № X, 1908, 671; Беляев А. С. Обломок стеклянного сосуда из Херсонеса. — СА, 1966, № 3, с. 233—235; Recent Important Acquisitions. — JGS 1959, vol. 1, p. 107; Heichelheim F. M. Wirtschaftsgeschichte des Altertum. — Leiden, 1938, Bd 1, S. 803.

¹⁰² Ермітаж, № X, 1892. 59; Isings C. Op. cit., p. 126, fig. 105, Morin-Jean M. Op. cit., p. 81—82, fig. 82—83.

¹⁰³ ИАК, Спб., 1904, вып. 9, с. 10, склеп № 1315.

¹⁰⁴ То же, с. 26, рис. 10; Кропоткин В. В. Римские импортные изделия..., с. 34, 115, № 1083; Кадеєв В. И. Очерки истории..., с. 150.

Д. Н. КОЗАК, Г. О. ПАШКЕВИЧ

Про землеробство племен Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя на рубежі та в перших віках нашої ери

В останні роки на Верхньому Подністров'ї та Західному Побужжі виявлено ряд пам'яток рубежу і перших століть нашої ери, близьких до пшеворської культури Південної Польщі. На багатьох з них (Підберізі, Сокольники I, Чишки, Пасіки-Зубрецькі, Забуря, Підбірізі та інші) проведено широкі археологічні дослідження. Одержаний матеріал дозволив скласти культурно-археологічну характеристику виявлених пам'яток, визначити місце їх носіїв у процесі етнокультурного розвитку цього регіону¹, висвітлити деякі сторони господарської діяльності племен, що займали на рубежі та в перших століттях нашої ери територію Верхнього Подністров'я і Південно-Західної Волині. Соціально-економічний розвиток пшеворських племен висвітлений в ряді праць польських археологів². Природні умови та рівень соціально-економічного розвитку населення Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя близькі до Південної Польщі. Тому характер господарської діяльності пшеворських племен регіону, який ми розглядаємо, характеризується тими ж рисами, що й на території Південної Польщі. В даній статті подано матеріали, які доповнюють картину господарської діяльності племен пшеворської культури.

Провідною галуззю господарства було землеробство. Підтверджує це топографія поселень. Вони розташовані, як правило, на сонячних схилах поблизу долин з водоймищами і оточені чорноземними ґрунтами. Таке розміщення поселень не випадкове, а диктувалося в першу чергу придатністю місця для землеробства. Культурний шар поселень,

житлові й господарські споруди насичені матеріальними залишками, що є ознакою довготривалості їх існування. На ряді поселень відкрито кілька будівельних, хронологічно послідовних горизонтів. Так, на поселенні в Підберіцях є ряд житлових і господарських об'єктів I ст. до н. е. — III ст. н. е. Така ж картина простежується і на поселенні в Пасіках-Зубрецьких. Ці дані свідчать про інтенсивний характер землеробства з перелоговою системою обробки землі. Підсічне землеробство при його малопродуктивності не могло б забезпечити населення, яке довго жило на одному місці, достатньою для життя кількістю продуктів.

На жаль, на поселеннях не виявлено знарядь праці, безпосередньо пов'язаних із землеробством. Причиною цього є не стільки недостатня дослідженість пам'яток, скільки надзвичайна цінність цих знарядь для тогочасного населення. Крім того, деякі знаряддя землеробства виготовлялись з органічних матеріалів, які не збереглися до нашого часу³.

В цих умовах особливо цінні палеоботанічні дослідження матеріалів пшеворських поселень. При вивченні кераміки чотирьох поселень — Сокільники I, Підберіці, Підбірці, Чишки — виявлено чимало чітких відбитків, які добре передають морфологічні особливості зерна, насіння, соломинок, лусочок, листочків культурних рослин. Вони зустрічаються на зовнішній поверхні донець посудин, на зовнішній і внутрішній поверхнях стінок. Результати досліджень приведені в табл. 1.

Слід відзначити, що кераміка пізньолатенського часу відрізняється від пізнішої наявністю великої кількості рослинних домішок, особливо на верхньому шарі, завдяки чому посудини мають ошершавлену поверхню. Часто на поверхні посудин простежуються сліди згладжування соломою.

Пшениця. Відбитки зерен виявлено на кераміці з трьох поселень. Відсутність їх на поселенні в Підбірцях пов'язана, мабуть, з нечисленністю матеріалу. Найбільше відбитків трапилось на поселенні III ст. н. е. в Сокільниках, вони належали в основному пшениці двозернянці (*Triticum dicoccum*). Характерні особливості зерна збереглися добре. Вони були продовгуватими, загостреними з двох кінців. Частіше зустрічались зерна, що відбилися дорзально. На фрагменті № 1845 відбилася частина колоска з ніжкою і лускою (рис. 1, 1). Пластилінові моделі, зняті з відбитків зерен пшениці двозернянки, мали такі розміри:

Поселення	Довжина (L)	Ширина (B)	Індекс (L) (B)
Сокільники	8	2,8	2,8
	7,2	2,8	2,5
	7	2,5	2,8
	8,2	3	2,7
	9	2,8	3,2
	8	2	4
	7	2	3,5
	6,5	2,2	2,9
Підберіці	7	2,4	2,9
	8	2,6	3
	7	2,8	2,5
Чишки	7,2	3	2,4

Таким чином, середні розміри зерен становлять: довжина 7,5, ширина 2,5 мм, індекс довжина / ширина 2,9.

Пшениця двозернянка — одна з найдавніших зернових культур була відома вже першим землеробським племенам Передньої Азії в VIII—VII тисячолітті до н. е. В Європі її використовували племена культури лінійно-стрічкової кераміки. Чимало знахідок цієї пшениці трапляється на території Польщі, Чехословаччини, Данії, Англії, Швей-

Таблиця 1. Схема видів та кількості відбитків культурних рослин, виявлених на в I ст. до н. е. — III ст. н. е.

Поселення	Хронологія	Кількість фрагментів	Рос		
			пшениця двозернянка	пшениця спельта	пшениця карликова
Підберізці	I ст. до н. е.	2788	1		
	I—II ст. н. е.			2	
	III ст. н. е.		1		
	I—III ст. н. е.			1	
Чишки	I ст. до н. е.	230	2		
Підбірці	I ст. н. е.	498			
Сокільники	III ст. н. е.	1047	9	1	3
По періодах	I ст. до н. е.		3		
	I—II ст. н. е.			2	
	III ст. н. е.		10	1	3
	I—III ст. н. е.			1	
Всього	I ст. до н. е. — III ст. н. е.	4563	13	4	3

царії, починаючи з неоліту і до римського часу включно ⁴, що вказує на велике значення рослини в первісному землеробстві. В перших століттях нашої ери вона стала поступатися місцем голозерній пшениці, проте повністю не зникла і вирощувалася до початку ХХ ст. ⁵

На Україні знахідки двозерної пшениці відомі починаючи з раннього трипілля (IV тисячоліття до н. е., поселення Лука-Врублівецька). На поселенні епохи бронзи Магала виявлено обвуглені зерна трьох плівчастих пшениць—дво-однозернянки і спельти ⁶. Після значної перерви, пов'язаної, очевидно, з відсутністю палеоботанічних досліджень, двозернянка виступає як одна з провідних культур на пам'ятках черняхівського типу. Обвуглені зерна цієї рослини відомі й на поселенні в Лепесівці ⁷.

На пам'ятках культури карпатських курганів і зарубинецької культури Середнього Подніпров'я знахідки полби відомі у вигляді відбитків на кераміці, а також у вигляді обвугленого зерна ⁸.

На пам'ятках пшеворської культури Польщі пшениця двозернянка відома з I ст. до н. е. до IV ст. н. е. ⁹ На території Словаччини пшениця двозернянка також є основною з посівних культур в латенській і ранньоримській часи. Обвуглені зерна виявлені на поселеннях Дивинка і Липтовська Мара ¹⁰. У деяких пробах двозернянка переважала серед інших зернових культур.

В досліджуваних матеріалах виявлено також відбитки іншої плівчастої пшениці—спельти. Для її зерен характерний тупий, заокруглений вершечок і загострена основа, а також більша округленість порівняно з іншими плівчастими пшеницями. Пшениця спельта з'явилася у південно-західній частині ЄСРР разом з одно- і двозернянкою ще в неоліті і особливо була поширена в епоху бронзи. На рубежі нашої ери та пізніше вона ще була однією з основних зернових культур. Спельта траплялась також в обмазці на поселенні Глибоке Чернівецької області (культура карпатських курганів) та у вигляді обвуглених зерен на черняхівському поселенні в Лепесівці Хмельницької області. На цьому ж поселенні відбиток колоска спельти виявлено в шарі ранньослов'янського часу. Відома ця пшениця також у пізньому середньовіччі (поселення Старий Орхей), а писемні джерела вказують на вирощування її в Молдавії навіть у кінці ХІХ ст. ¹¹

Крім відбитків плівчастих пшениць — двозернянки і спельти — в досліджуваних матеріалах виявлено відбитки зерен голозерної карликової пшениці (*Triticum comractum*) (рис. 1, 2). Вони досить широкі, округлі, з величиною індексу довжина/ширина 1,3—1,5. В Європі

лина

ячмінь плівчастий	ячмінь голозерний	жито	просо	горох	вика ервілія	конопля	костер	чечевиця	терен
2	1		2 1	1					
3	6	1	28	1	4			1	1
2	2	3	9	3	2	2	4		
2	1	1	8						
	4	1	3	1	2				
2	2	3	9	3	2	2	4		
3	6	1	28	1	4			1	1
7	13	6	48	5	8	2	4	1	1

знахідки цієї пшениці відомі вже в неоліті. У південно-західній частині СРСР перші знахідки карликової пшениці відносяться до ранньотрипільського часу, проте їх значення порівняно з іншими видами незначне. Можливо, й пізніше, на рубежі та в перших століттях нашої ери, вона була лише супутником у посівах плівчастих пшениць, оскільки знахідки карликової пшениці на поселеннях зарубинецької і черняхівської культур поодинокі. В масовій кількості карликової пшениця, на думку З. В. Янушевич, з'явилася лише в середньовіччі (для Дністро-Прутського району) і була відома в посівах до кінця XIX ст.¹²

Таку зміну складу вирощуваних пшениць дослідники пояснюють біологічними особливостями. Так, посіви карликової пшениці більш сприятливі при перелоговій системі землеробства, оскільки вона має коротку соломину, що охороняє посіви від полягання в умовах родючих ґрунтів, які були в наших степовій і лісостеповій зонах.

На перших етапах у посівах двозернянка займала провідне місце завдяки міцній кореневій системі, що дозволяла зростати вкорінитися на цілині. Пізніше, з введенням оранки, з'явилися складності при висіванні двозернянки. Для посівів використовувалися невимолочені колоски, що чіплялися при боронуванні за зуби борони і витягувалися на поверхню. Тому більш зручними для посівів виявилися голозерні пшениці.

Ячмінь. Ця зернова культура виявлена у відбитках на поселеннях пшеворської культури у вигляді двох форм — голозерної і плівчастої.

Починаючи з неоліту поряд із пшеницею-двозернянкою однією з головних культур був ячмінь. Його знахідки відомі на археологічних пам'ятках Польщі, Чехословаччини, Голландії, Австрії, Німеччини, Швейцарії. У південно-західній частині СРСР достовірні знахідки ячменю трапляються починаючи з пам'яток раннього трипілья і культури Гумельниця¹³.

Зерна голозерного ячменю мають правильну овальну форму. Проте встановити, яким боком відбилосся зерно, в жодному випадку не вдалося. Це пов'язано, очевидно, з розбуханням зерна в сирій глині, яке привело до згладжування черевної борозди і-спинної западини.

Зерна ж плівчастого ячменю, на відміну від голозерних форм, залишили чіткі відбитки. Луска, в якій знаходиться зерно, запобігала його розбухання. В одних випадках були виявлені зерна, що відбилися черевним боком. На них добре простежується борозда, що розширюється до верху (рис. 1, 3). На інших відбитках добре виділяються три

поздовжні жилки зовнішньої квіткової луски зерна, які відбилися спинним боком (табл. 2).

На території Польщі ячмінь порівняно з іншими культурними рослинами виявлений на більшості поселень, причому, як і в Подністров'ї, представлений двома формами — плівчастою і голозерною.

Жито. Відбитки зерен виявлені на кераміці з усіх досліджуваних поселень. Зустрічаються вони на зовнішній та внутрішній поверхнях стінок, донець. Зерна були видовженими, вузькими з усіченою вершиною і загостреною основою. Їх розміри представлені в табл. 3.

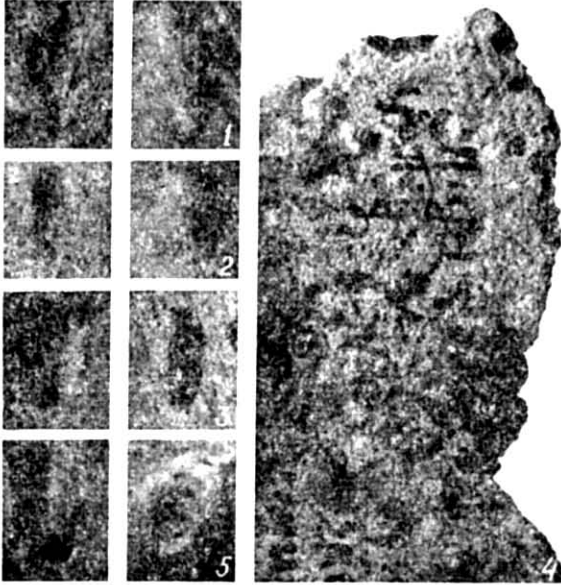

Рис. 1. Відбитки зернівок культурних рослин, терену та їх пластилінові моделі:

1 — відбиток колоска (*Triticum dicosum* Schrank) на фрагменті з поселення Сокільники; 2 — відбиток зернівки карликової пшениці (*Triticum compactum* L.) на фрагменті з поселення Підберіці; 3 — відбиток зернівки плівчастого ячменю (*Hordeum vulgare* L. polystichum) на фрагменті з поселення Підберіці; 4 — відбитки проса (*Panicum miliaceum* L.) на дні горщика з поселення Підберіці; 5 — відбиток половини кісточки терену (*Prunus spinosa* L.) на фрагменті з поселення Підберіці.

поселеннях (матеріали Б. А. Шрамко, О. Д. Ганіної) не переконали З. В. Янушевич в існуванні жита як культурної рослини. Всі перелічені знахідки вона відносить до форм бур'яно-польового жита, спираючись на такі морфологічні ознаки, як форма і розмір зерен¹⁶.

Таблиця 2. Розміри відбитків зерен голозерного і плівчастого ячменю

Поселення	Голозерний			Плівчастий		
	довжина	ширина	індекс	довжина	ширина	індекс
Сокільники Підберіці	5	2,8	1,7			
	5,2	2,5	2	9	4	2,2
	6	2,5	2,4	8	3,4	2,3
	4,8	2,3	2	8,5	3,2	2,6
	6	2,8	2,1	8,2	3,8	2,1
	6	2,5	2,4			
Чишки Підберіці	5	3	1,6			
	5,8	2,8	2			
	5,2	2,8	1,8			
	5,2	3	1,7			
	6,5	2,8	2,3			

А. П. Іванов наводить дані, відповідно до яких зерна бур'яно-польового жита відрізняються великою різноманітністю форм і розмірів, причому саме це жито має найбільше і найдовше зерно¹⁷.

В Центральній та Північній Європі на пам'ятках, одночасових з черняхівською культурою, жито вже було відоме, як самостійна культура, що мала велике значення в посівах. Таким чином, можливо, що жито як зернова культура використовувалося вже з I тисячоліття н. е., а можливо, й раніше, в південно-західній частині СРСР. Крім того, відомо, що жито вирощувалося довгий час разом з пшеницею в змішаних посівах, які називалися «суржа», або «суржик». Ця суміш була поширена в Закавказзі, Росії, Малій Азії, західній Франції і давала надійні урожаї при несприятливих умовах.

Таблиця 3. Розміри відбитків зерен жита

Поселення	Довжина (L)	Ширина (B)	Індекс $\frac{(L)}{(B)}$
Сокільники	7,3	1,8	4
	7,2	2,1	3,4
	6	2,1	2,8
Підберізі	7,1	2,1	3,3
Чишки	8	2,3	3,4
Підбірці	7,2	2,3	3,1

Жито стало відомим в Європі з III тисячоліття до н. е.¹⁸ Виходець

з Середньої Азії, ця рослина в Європі перетворилася на культурну і стала відомою на берегах Балтики і Вісли в другій половині III тисячоліття до н. е., а до кінця неоліту поширилася вздовж Дунаю.

Існує також інша точка зору, що жито у вигляді одомашненої культури з'явилося в Центральній Європі на початку I тисячоліття до н. е., а в ранній залізний час просунулося на північ, де культивувалося вже як більш надійне, ніж пшениця і ячмінь (в Британію, Німеччину, Скандинавію). В римський час воно було введене в культуру в Угорщині, Італії, Туреччині, Греції¹⁹.

Просо. Відбитки проса найбільш численні. Найчастіше вони зустрічаються на зовнішній поверхні донець (рис. 1, 4), що пов'язане, очевидно, з використанням зерна і луски для підстилки під сирі невипалені посудини. Розміри зерен: довжина 2,6 мм, ширина 1,8 мм.

Просо в південно-західній частині СРСР культивувалося починаючи з неоліту, проте порівняно з пшеницею і ячменем зустрічалося мало. Багато відбитків проса з'являється в кераміці поселень епохи бронзи і раннього заліза. На черняхівських поселеннях Делакеу і Комрат, Лепесівка і Петрени воно було виявлене також у вигляді обвугленого матеріалу. Чимало знахідок його відомо протягом усього середньовіччя в Дністро-Прутському районі. На рубежі нашої ери просо поширювалось в лісостеповій та лісовій зонах нашої країни. На думку З. В. Янушевич, воно займало перше місце серед інших зернових у племен зарубинецької культури²⁰.

У невеликій кількості на кераміці представлені відбитки інших культурних рослин — гороху, вики, чини, коноплі, а також дикоростучих — терену (рис. 1, 5).

Привертають увагу знахідки вики ервілії, які відомі з неоліту. Вперше вона була виявлена в Трої, потім на поселенні бронзового часу Тошер в Угорщині. Чимало зерен виявлено в Болгарії на поселеннях культури Гумельниця. У південно-західній частині СРСР найраніші знахідки вики ервілії відносяться до пам'яток раннього Трипілля, потім вона була виявлена лише на середньовічній пам'ятці Старий Орхей²¹.

Насіння чини було виявлене на черняхівському поселенні Комрат I. Знахідки цієї культури відомі переважно в південних районах, оскільки ця рослина посухо- та теплостійка. Горох поширений у більш північних областях завдяки морозостійкості і вологолюбності.

На пшеворських пам'ятках у Польщі бобові і технічні рослини, зокрема конопля, льон, кельтський біб, вика посівна, гречка та горох, виявлені лише в одиничних екземплярах²². Це ж явище простежується

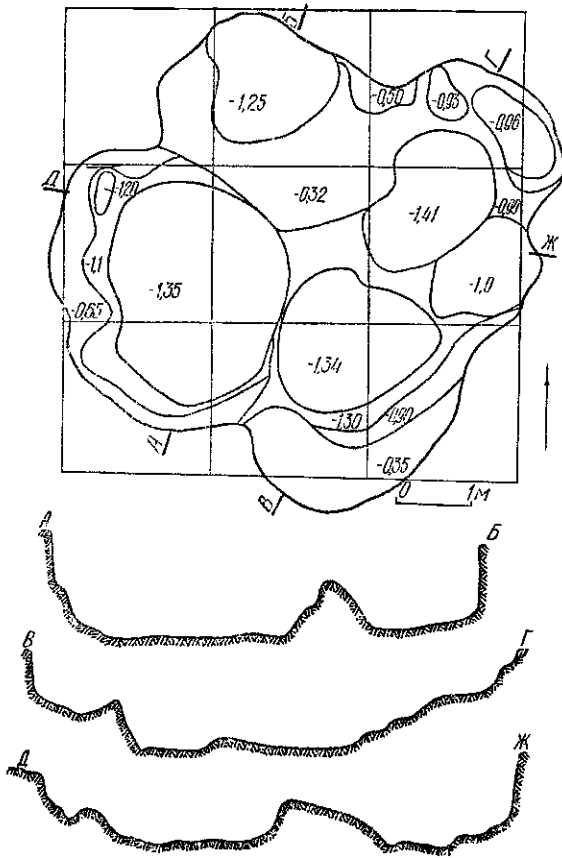

Рис. 2. План та розрізи млинової споруди з поселення у Пасіках-Зубрецьких.

ми, на першому місці серед вирощуваних культур на Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі було просо (табл. 1). Далі йдуть такі важливі культури, як пшениця, серед якої переважає двозернянка, та ячмінь, переважно голозерний. Велику роль серед посівних культур грали також жито та горох.

Розподіляючи одержані відбитки зерен у хронологічній послідовності, можна простежити збільшення їх кількості та розширення асортименту в III ст. н. е. порівняно з пізньолатенським і ранньоримським часами. Так, в пізньолатенський час не виявлено пшениць спелти та карликової, гороху, коноплі. Із 13 відбитків пшениці двозернянки 10 виявлено на поселенні III ст. в Соکیلниках, із 6 відбитків жита 3 знайдено на тому ж поселенні. Тільки на поселенні в Соکیلниках знайдено насіння коноплі. Ці показники, на нашу думку, не є випадковими, а відображають певний прогрес у розвитку землеробства племен Верхнього Подністров'я і Західної Волині протягом кількох століть.

Щодо способів зберігання продуктів землеробства (зокрема зерна) верхньодністровських поселень найбільш вірогідно, що зерно зсипали в певні ємкості (плетені кошики, глиняний посуд) і складали в ями-погреби, стінки і дно яких вимощені товстим шаром глини і випалені. Цей захід захищав від надміри вологи й холоду. Такі об'єкти виявлені на поселеннях у Підберізцях, Соکیلниках I. В ямі № 3 з поселення в Соکیلниках I на дні під стіною лежав великий глек, дно і стінки якого були вкриті обвугленими зернами. Про те, що верхньодністровські племена знали вологостійкі властивості випаленої глини, свідчать матеріали житла-напівземлянки № 1 з поселення в Підберізцях. Житло розташоване біля підніжжя пагорба і було під-

й на досліджуваних пам'ятках.

Проте наявність перелічених бобових та технічних рослин навіть у невеликій кількості вказує на розширення асортименту вирощуваних культур, на інтенсифікацію й прогрес землеробства.

Поширення жита в посівах пшеворських племен вказує на високий рівень обробки ґрунту. Як культура з більш глибокою кореневою системою, ніж пшениця і ячмінь, жито вимагає й більш глибокої оранки.

Просо — культура, що пов'язується багатьма дослідниками з підсічним землеробством, а пшениця — з орним. Проте знахідки проса на території Польщі в пізньолатенський і римський часи, а також на пам'ятках зарубинецької, черняхівської та пшеворської культур України не можна пов'язувати лише з підсічним землеробством, оскільки всі вони розміщені в лісостеповій зоні з родючими ґрунтами. Просо в цих районах використовувалося, ймовірно, і як орна культура.

За палеоботанічними дани-

Рис. 3. Жорновий камінь з млинової споруди.

мочене ґрунтовими водами. Долівка вимощена дрібними камінцями і вимазана глиною товщиною 10 см. Глина випалена. Цей захід був застосований, очевидно, проти надміри вологості мешканцями житла. Подібні об'єкти зустрічаються у пшеворській культурі на території Польщі²³.

Для зберігання продуктів землеробства могли використовуватися також наземні господарські будівлі, виявлені на кожному з досліджених поселень. В Підберізцях, наприклад, вони представлені спорудами прямокутної або овальної форми площею 4—10 м², дно яких дещо опущене в материк. Над заповненням таких споруд знаходився товстий шар глиняної обмазки з відбитками дерев'яних конструкцій, контури яких збігалися з профілем заглибленої частини. Очевидно, стінки, а можливо, і дах цих будівель обмазувалися глиною.

Цікаву споруду (№ 1), пов'язану з господарством племен пшеворської культури досліджуваного району, відкрито на поселенні в Пасіках-Зубрецьких (рис. 2). Це велика будівля підпрямокутної форми площею 37 м², заглиблена в материк на 1,43 м, всередину якої вели три східці, вирізані в стінці. Споруда складалася з трьох з'єднаних

між собою площадок і однієї ями, відділеної від них материковим останцем. До ями з площадки № 3 вели дві сходинки, вирізані в стінці материкового останця. Площадка біля входу (№ 1) є проміжною між двома останніми і сполучає їх між собою. Дно площадки утрамбоване і на 2—5 см нижче відносно рівня дна інших площадок. Біля другої і третьої площадок в стінах на материкових виступах вирізано ряд дрібних ям-погребів і прилавоків. Напроти однієї з них (№ 3) на материковому прилавку, що знаходився на висоті 0,7 м від рівня дна площадки, лежали два добре збережених жорнових каменя (верхній і нижній) від ротацийних жорен (рис. 3). Камені виготовлені з черепашника. У заповненні споруди, при дні, виявлено чимало дрібних уламків каменя-черепашника, що теж належали жорнам. Великі розміри споруди, її оригінальна внутрішня конструкція, що включала систему ям-погребів і прилавоків, жорнові камені, виявлені всередині, свідчать про її громадський характер. Цілком ймовірно, що будівля служила сховищем для продуктів землеробства і була місцем помолу зерен мешканцями поселення.

Наведені матеріали свідчать про наявність у племен Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя в перших століттях нашої ери досить розвинутого землеробства, яке давало можливість вирощувати зернові культури з надійним врожаєм і було основним фактором їх економічного розвитку.

Д. Н. КОЗАК, Г. О. ПАШКЕВИЧ

О земледелии племен Верхнего Поднестровья и Западного Побужья на рубеже и в первых веках нашей эры

Резюме

В статье характеризуется один из важнейших видов хозяйственной деятельности населения Верхнего Поднестровья и Западного Побужья в первых веках нашей эры — земледелие. Источником для написания работы послужили палеоботанические исследования керамического материала, а также некоторые археологические данные.

На первом месте среди выращиваемых культур было просо. Далее следуют такие важные культуры, как пшеница, среди которой преобладает двузернянка, и ячмень, преимущественно голозерный. Большое место среди посевных культур занимали также рожь и горох.

Распределение отпечатков зерен в хронологической последовательности позволило проследить прогрессирующий характер развития земледелия племен Поднестровья I в. до н. э. — III в. н. э.

Для сохранения продуктов земледелия использовались некоторые хозяйственные ямы, наземные хозяйственные постройки. Интерес представляет постройка № 1 из поселения в Пасеках-Зубрецких, характеризуемая как здание для помолу зерна.

Материалы свидетельствуют о наличии у племен Верхнего Поднестровья и Западного Побужья в первых веках н. э. развитого земледелия, которое обеспечивало население надежным урожаем и было основным фактором его экономического развития.

¹ Козак Д. Н. Пшеворская культура в междуречье Днестра и Западного Буга. — В кн.: Проблемы этногенеза славян. Киев, 1978, с. 72—91; Козак Д. Н. Пшеворська і черняхівська культури у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. — Археологія, 1982, вип. 37, с. 31—48.

² Wielowiejski J. Przemiany gospodarczo-społeczne u ludności południowej Polski w okresie poznolatarskim i wczesnym. — MS, 1960, t. 6, s. 137.

³ Среди польских дослідників, наприклад, домінує думка про вживання для обробки землі дерев'яного рала, найчастіше без окуття, на більшості території Європи в перших століттях нашої ери (Godłowski K. Źródła archeologiczne do dziejów rolnictwa w Polsce i stan ich opracowania. — In: Słudia z dziejów Gospodarsstwa Wiejskiego. Wrocław; Warszawa, 1966, t. 3, N 1, s. 61—62.

⁴ Klichowska M. Najstarsze zboża z wykopaliisk Polskich. — AP, vol. 20, z. 1, 1975, s. 95—99; Янушевич З. В. Культурные растения Юго-Запада СССР по палеоботаническим исследованиям. — Кишинев, 1976, с. 42.

⁵ Бибииков С. Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре. — МИА, 1953, № 38, с. 170—171.

⁶ Янушевич З. В. Культурные растения..., с. 52.

⁷ Там же, с. 54.

⁸ Вакуленко Л. В., Янушевич З. В. Землеробство на Прикарпатті в першій половині I тис. н. е. — Археологія, 1974, вип. 14, с. 33—34, Пачкова С. П., Янушевич З. В. Землеробство племен зарубинецької культури. — В кн.: Слов'яно-руські старожитності. К., 1969, с. 10.

⁹ Wielowiejski J. Op. cit., s. 137; Gizbert W. Wjniki badań nad odciskami roślinnymi z Pleszowa kolo Nowej Huty. — Acta societatis botanicorum Poloniae, 1958, vol. 27, s. 209.

¹⁰ Hajnalova E. Some aspects of plant growing in the la Tène and early roman periods in North-West Slovakia. — FQ, 1975, vol. 46, p. 38.

¹¹ Янушевич З. В. Культурные растения..., с. 67, 72—73.

¹² Там же, с. 78—96.

¹³ Там же, с. 107.

¹⁴ Wielowiejski J. Op. cit., с. 138—140.

¹⁵ Янушевич З. В. Находки культурных растений на поселении у с. Лепесовка. — В кн.: Acta museorum Agriculturae. Praeae, 1973, vol. 8, N 1, s. 1—14.

¹⁶ Янушевич З. В. Культурные растения..., с. 25.

¹⁷ Иванов А. П. Рожь. — Л.; М., 1961, с. 83.

¹⁸ Helbaek H. The origin and migration of rye. — In: Plant life in South-West Asia. — Edinburgh, 1971, p. 265—280.

¹⁹ Renfrew J. Palaeoethnobotany. — London, 1973, p. 82.

²⁰ Пачкова С. П., Янушевич З. В. Вказ. праця, с. 8.

²¹ Янушевич З. В. Культурные растения..., с. 174, 178.

²² Wielowiejski J. Op. cit., s. 137.

²³ Godłowski K. Budownictwo oraz pozplanowanie i wielkość osad kultury przeworskiej na Górnym Śląsku. — WA, 1962, t. 34, z. 3/4, s. 322.

О. О. ГЕЙ

Скіфо-сарматські елементи в могильниках черняхівської культури в межириччі Дніпра та Дністра

Питання про формування черняхівської культури на території північнопричорноморського узбережжя нині залишається ще відкритим. Деякі дослідники вважають, що населення, яке залишило пам'ятки черняхівської культури в цій зоні, було прийшлим, і носії культур попереднього часу — пізні скіфи та сармати — не брали участі в її формуванні¹. Тому можна говорити лише про ті чи інші контакти між скіфо-сарматськими та черняхівськими племенами або про часткову асиміляцію скіфо-сарматських племен останніми. Але існують і інші думки. Так, наприклад, В. В. Седов вважає, що місцеві (іраномовні) племена ввійшли до складу черняхівського населення як один з його істотних компонентів². Е. А. Рікман, вивчивши пам'ятки I тисячоліття н. е. в Дністровсько-Прутському межириччі, дійшов висновку, що сарматська культура проіснувала лише до III ст. н. е., після чого стала складовою частиною черняхівської спільності. При цьому сармати не були асимільовані, а ввійшли до складу черняхівських племен³. Не виключено, що у формуванні черняхівської культури у нижньому межириччі Дніпра та Дністра також брали активну участь носії попередніх культур — пізньоскіфської та сарматської. Про те, якою була їх роль, можна судити лише на підставі ретельного і всебічного вивчення сарматських та скіфських елементів у черняхівських пам'ятках даної території. Найціннішим джерелом для вивчення етноструктури стародавніх суспільств є поховальний обряд, тому саме до матеріалів поховальних пам'яток слід звернутись у першу чергу*.

Одним з перших дослідників, хто звернувся до проблеми взаємозв'язків черняхівської і сарматської культур, був Ю. В. Кухаренко. Він відзначив, що на багатьох черняхівських пам'ятках можна виділити елементи, характерні для сарматської культури: підкурғанні похов-

* Досліджено матеріали черняхівських могильників, розташованих у межириччі Нижнього Дніпра і Нижнього Дністра: Вікторівка, Каборга, Коблеве; Гаврилівка (могильник у вівчарні радгоспу «Придніпровський»), Ранжеве.